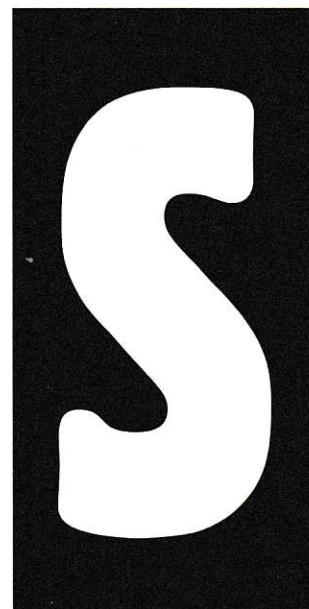

BIBLIOGRAFIES INACCEPTABLE

La referència que un autor fa en un escrit a una asseveració seva, assenyalant la font de la qual ha begut, és antiga i té una raó de ser marcada per l'ètica. L'escriptor es creia obligat a assenyalat de forma concreta la font informativa que ell havia manejat i el lloc on el lector podia trobar més dades d'interès relacionades amb la qüestió tractada. Si l'autor citat tenia prestigi, era en certa manera comptar amb un bon suport. Les notes eren poques i concises, ja que per a aquelles només es disposava de marge del full i s'inserti a la mateixa altura, en línia, amb el text relacionat; constituïen les respostes a les preguntes que el lector podia plantejar-se: «Qui diu això?» «en quin lloc?»

El marge esquerre del full, que va tenir una raó de ser en l'escriptura, va patir la influència de l'estètica, marginant tota la superfície escrita, que quedava tancada en un marc net, espaiós, invisible.

Això va dur a haver de col·locar les notes a peu de pàgina, la qual cosa va portar dues conseqüències: l'una, que obligava el lector a desviar la vista cap a la part baixa de la pàgina, distraïent l'atenció en la continuïtat de la lectura, l'altra fou que va fer més laboriosa la composició de la pàgina al taller, ja que s'havia de jugar amb les línies per tal que coincidissin en la mateixa plana el senyal utilitzat en el text com a referència (número, lletra, asterisc, volat o no) i el seu desenvolupament al peu.

La nota

Pel que fa al contingut en si de la nota, es va començar a compondre'l amb lletra més petita que la utilitzada en el text, i variant els tipus de lletra, perquè amb un cop d'ull es distingissin les seves característiques: nom de l'autor, títol del treball, nom de la revista o llibre, any, pàgina, lloc de la impressió, cosa que va comportar una variada mostra, que

va pertorbar fins i tot les publicacions científiques, i de les quals en vaig presentar una mostra a «Referencias, citas y notas bibliográficas», *Cuadernos de Física y Química*, núm. IV (1983), p. 51-55, publicació de la Càtedra de Didàctica de la Física i Química de l'Escola Universitària del Professorat d'EGB de València. La col·lecció (IX volums) es pot trobar a la Biblioteca Pública de Tarragona. Entre les primeres revistes nacionals que van començar a fixar unes normes sobre els diferents tipus de lletra a utilitzar en les notes està el *Boletín Arqueológico* de Tarragona de 1950.

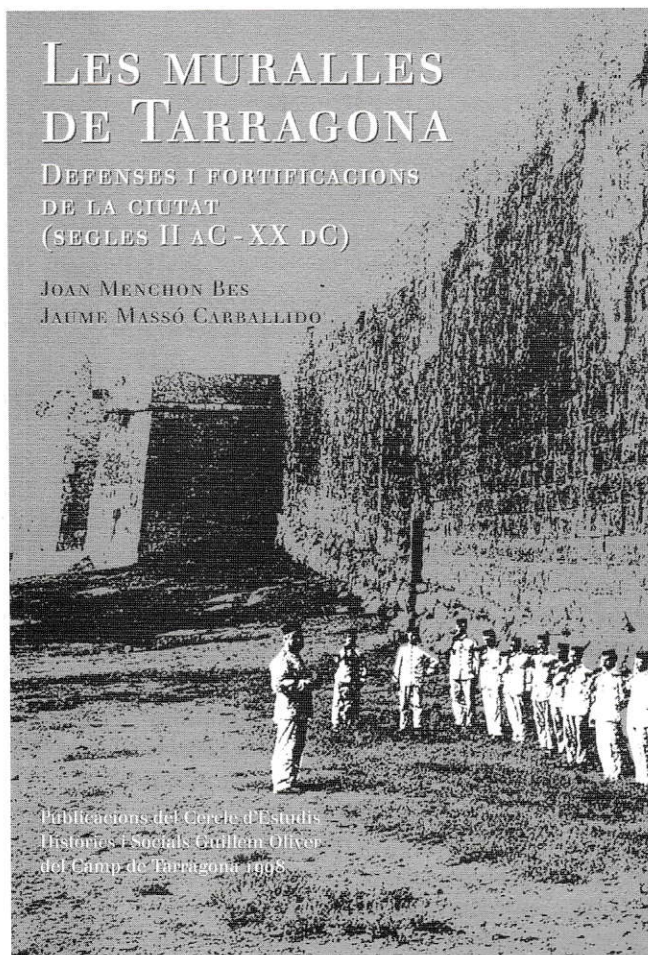
Ús i abús de la nota

Però a poc a poc es va anar corrompent la utilització de la nota. Hi hagué autors en què l'espai ocupat per les notes desbordava en molt el del text base. La referència s'utilitzava per a desviacions secundàries que poc tenien a veure amb el tema base.

Altres van creure que l'article es podia valorar per la quantitat de citacions i així es multiplicava el seu nombre, simulant erudició i aparentant l'amplitud del camp manejat o treballat, desorientant el lector, confonent-lo i portant-lo lluny del centre d'interès, no dubtant a utilitzar referències de segona o tercera mà, arrossegant amb aquestes, de vegades, fins i tot les errades comeses en la primera edició, disfressa bibliogràfica artificiosa amb la qual es pretén donar la impressió d'estar ben documentat.

Nou canvi

Aquesta situació en què la nota a peu de pàgina va acabar dominant tot l'espai de la pàgina, amb notes dintre de les notes, proliferant en cascada, algunes amb prou entitat per fer-ne articles independents, es va resoldre suprimint la nota, que teòricament havia d'estar a la part baixa i posant-la incrustada

en el text (entre parèntesis). Però com que això suposava donar el mateix tractament visual a la nota que al text, es va acabar reduint la citació incrustada entre parèntesis al nom de l'autor i l'any, la qual cosa va provocar que tots els detalls que formaven la nota desapareguessin de la vista, i va obligar a formar al final de l'escrit un apartat on, per ordre alfabètic del nom de l'autor i cronològic del treball, el lector podia trobar allò que li interessava, tallant, encara que fos momentàniament, el fil de l'atenció i la lectura. Aquesta modificació, que s'està imposant en perjudici del lector, pertorba la transmissió de dades i idees, amb unes conseqüències lamentables difícils de valorar.

Exemples recents

Presentaré tot seguit uns exemples recents, propis perquè són els que puc conèixer millor, i que d'altra banda no crec que siguin únics.

1. En el darrer número de la revista *Empúries*, núm. 51 (1998), p. 183-196, es publica un article de L. BURÉS VILASECA, M. GARCÍA NOGUERA i J. S. MACÍAS SOLÉ titulat «Un aqueducte subterrani a Tàrraco». A la quarta línia de la pàgina 195 apareix una referència a (Sánchez et alii. 1994) i, quan s'acudeix a l'apartat final de la bibliografia, resulta que el treball citat no figura en la relació. Pen-

sant que la cita podia referir-se a l'article que sobre el tema dels aqueductes vaig publicar a *Quaderns d'Història Tarraconense*, núm. XII (1993), p. 147-186, amb el títol «El método en la arqueología tarraconense. El acueducto de las Ferreras», el vaig buscar detingudament en el text, però tampoc no hi és. Aquest treball constitueix, a més a més, el darrer que s'ha publicat sobre la conducció romana de Tarragona.

No hi ha dubte que l'interessat en el tema del subministrament d'aigua a la Tarragona romana utilitza com a base la bibliografia del treball més recent, bibliografia que pretén ser completa (mig centenar), ja que hi figuren fins i tot aportacions insignificants.

D'altra banda, en els *allii* que acompanyen el meu nom s'oculten P. PUJANTE IZQUIERDO i R. PALAU I BAGES, que van col·laborar en el treball «perdut»: «Datos para el estudio de los acueductos romanos de Tarragona», publicat a *Quaderns d'Història Tarraconense*, núm. XIII (1994), p. 107-136, i que hi haurien de figurar, per la mateixa raó que apareixen els noms dels acompanyants dels altres articles citats.

En resum, han desaparegut de l'escena autors i articles.

2. A la mateixa revista *Empúries*, núm. 51 (1998), p. 11-30, apareix un treball titulat «La multiplicación de plazas públicas en las ciudades hispano romanas», de J. LUIS JIMÉNEZ SALVADOR, en què, d'un centenar i mig de citacions (157), la sisena part es refereixen al tema concret del fòrum o dels fòrums a Tàrraco. Jiménez considera mereixedors de ser anomenats fins a una dotzena d'autors, entre els quals es troben des d'Aquilue a Teda, passant per Cortés i Mar, sense oblidar Alföldy i Hauschild. L'autor ignora la sèrie d'articles en què es tracta extensament el tema, publicats al *Butlletí Arqueològic* (1986) i als *Quaderns d'Història Tarraconense* (1997), publicacions que ha pogut tenir l'autor a les seves mans, sobretot el *Butlletí*, ja que el cita com si l'hagués manejat. Inexplicable.

3. A la pàgina 23 del llibre *Les muralles de Tarragona* de J. MENCHÓN i J. MASSÓ, Tarragona (1999), en parlar del perímetre de l'ampliació de la muralla romana, s'indica que va poder ser «[...] d'uns quatre o cinc quilòmetres» i immediatament es col·loca la nota 25, que fa referència a la totalitat de tres treballs meus, sense concretar. Doncs bé, en cap dels tres no he sabut trobar la dada numèrica que se m'atribueix erròniament. El lector que hagi repassat detingudament els meus treballs, buscant la base de la meva asseveració, s'haurà sentit defraudat. Més inexplicable.

4. A la pàgina 71 del volum: Tàrraco 99 (Tarragona 2000) a l'article «L'assentament ibèric de Tarragona. L'excavació arqueològi-

ca al carrer dels Caputxins, núm. 24, l'any 1978», de D. ASENSIO, M. CIURANETS, S. MARELLI i P. OTIÑA en parlar de la muralla se'm cita en la forma: (SÁNCHEZ REAL. 1986), tot i que després no apareix citat en l'abundant bibliografia del final (p. 81). Però més estrany és que, pel text, sembla que es referix a un article meu publicat a la revista «*Madri-der Mittellungen*» el 1985, detall que el lector no pot endevinar.

Conclusió

No hi ha dubte que, en cas d'haver-se conservat la presentació de la nota més concreta possible (cas 3) o el més a prop possible del text en què s'hi fa referència a peu de pàgina (casos 1 i 2), sobretot ara que, amb l'ordinador, és possible confeccionar la pàgina automàticament a gust de l'escriptor, els casos que s'han mostrat com a exemple no s'haurien produït. De la forma actual, no hi ha dubte que d'una manera molt elegant es fa desaparèixer el treball d'un autor i es degrada l'ús de la bibliografia.

I dic elegant, perquè l'autor «perdut» no podrà queixar-se que s'ha ignorat el seu treball, perquè en realitat la seva absència en el paquet bibliogràfic es pot excusar dient que al taller, en compaginar, s'han perdut les línies corresponents. O potser apareix el seu nom intempestivament en el text, quan ell ha dit ben poc o res sobre la qüestió.

D'ara endavant un no podrà confiar en les aparatoses bibliografies amb aquests errors que no són errates tipogràfiques i que fan sospitar de la qualitat de l'escrit.

Els qui confeccionen aquestes bibliografies sempre, per acabar, haurien de col·locar les lletres s. e. o o. que en altres temps s'acostumaven a posar al final de tot registre escrit, en el qual es podia haver omès o errat alguna dada s(alvat) e(error) o o(missió).

I com a exemple resum del panorama actual hi ha el recent article d'*Empúries*, sortit de l'entranya de l'Institut d'Arqueologia de la mà de J. Ruiz de Arbulo, titulat «Tarraco. Escenografia del poder, administració y justicia en una capital provincial romana (s. II aC-s. II dC)», amb un centenar i mig de notes (algunes de les quals ocupen la meitat de la plana) i amb un paquet bibliogràfic de 163 citacions, tan ben preparat que no hi ha hagut ni una referència, per bé o per mal, al centenar llarg de pàgines publicades per mi sobre el fòrum (una de les paraules clau), en què he aportat dades desconegudes a la qüestió, que han vist la llum a revistes com el *Butlletí Arqueològic* o *Quaderns d'Història*.

JOSÉ SÁNCHEZ REAL